

LIST KLAUDIUSZA TERENCJANUSA (P. MICH. 8.471) — ANALIZA I PRZEKŁAD TEKSTU

Classica Wratislaviensia. Series Altera II (2024)

<https://doi.org/10.19195/2956-8897.2.5>

Keywords: Claudius Terentianus — Latin papyrus — P. Mich. 8.471 — translation

Abstract

LETTER BY CLAUDIUS TERENTIANUS (P. MICH. 8.471) — AN ANALYSIS AND A TRANSLATION OF THE TEXT

This paper presents a linguistic analysis of the letter written by a soldier Claudius Terentianus in colloquial Latin and preserved on the papyrus P. Mich. 8.471. The letter is addressed to his father, Claudius Tiberianus, and it shows Terentianus' attempts to obtain money and clothing for his trip to Alexandria. The article also contains a Polish translation of the discussed text.

List Klaudiusza Terencjanusa, oznaczany numerem P. Mich. 8.471 (Ann Arbor, Michigan University, Papyrus Collection inv. 5393), został odczytany z papirusu znalezionego w Karanis niedaleko Aleksandrii podczas wykopalisk prowadzonych w latach 1924–1935¹. Rzeczony papirus odkryto pod schodami w domu Klaudiusza Tyberianusa (House C/B167), może w jego prywatnym archiwum domowym², wraz z innymi

---

1 Strassi 2008: 2.

2 Youtie, Winter 1951: 16. Więcej o tym archiwum — Stephan, Verghoogt 2005.

listami opublikowanymi po raz pierwszy wspólnie w zbiorze: *Papyri and ostraca from Karanis*, eds. H.Ch. Youtie, J.G. Winter, Ann Arbor 1951 (Michigan Papyri, vol. VIII), pod numerami 467–481 (15 listów). Silvia Strassi w niedawnej monografii (2008) cytuje 18 listów z archiwum, uwzględniając również te, które później znaleziono na rynku antykwarycznym. Autorem większości tych listów (dwunastu), sześciu łacińskich (467, 468, inv. 5395, 469, 470, 471) i sześciu greckich (476, 477, 478, 479, 480, 481), był Klaudiusz Terencjanus. Omawiana korespondencja datowana jest na pierwszą ćwierć II wieku n.e., choć listy łacińskie są wcześniejsze, a greckie prawdopodobnie późniejsze³. Strassi⁴ precyzuje, że list 471 powstał, gdy Klaudiusz Terencjanus był żołnierzem w Egipcie we flocie *classis Augusta Alexandrina*, do której zaciągnął się w 110 roku n.e.⁵, a która wyruszyła z pomocą (*vexillatio* — list 467, 8) do Syrii w roku 114 n.e. Oznacza to, że dokument mógł zostać napisany około roku 115 n.e., gdy Terencjanus był nadal zaciągnięty do floty⁶.

Sam papirus zawierający korespondencję Klaudiusza Terencjanusa ma wymiary 17 × 22,4 cm i jest zapisany z dwóch stron kursywą od lewej do prawej, przy czym list znajduje się na stronie *recto*, a strona *verso* zawiera jedynie dedykację do jego adresata. Pierwsze dziewięć wersów na stronie *recto* uległo zniszczeniu i poczernieniu⁷, przez co są obecnie niemożliwe do zrekonstruowania. Dokument będący prywatnym listem Klaudiusza Terencjanusa zawiera opis wielokrotnych prób uzyskania pieniędzy i ubrań potrzebnych, by udać się do Aleksandrii, gdzie być może stacjonuje obecnie jego flota. Korespondencja została skierowana do Klaudiusza Tyberianusa, nazwanego na stronie *verso* ojcem (podobne określenie pojawia się też w innych listach, np. 467,

3 Youtie, Winter 1951: 16 i 37; Lehmann (1988: 11) podaje daty 99–125 n.e.

4 Strassi 2008: 91.

5 O przyjęciu Terencjanusa do floty zob. też Davies 1973. O przejściu do stanu weterana w roku 136 n.e. — Strassi 2006b: 367.

6 Strassi 2008: 32.

7 Zdjęcia papirusów z rzezonym listem można obejrzeć na stronie: <http://ipap.csad.ox.ac.uk/4DLink4/4DACTION/IPAPwebquery?vPub=P.Mich.&vVol=8&vNum=471> (dostęp: 10.03.2024).

1–2; 468, 1–2; 469, 1–2; 476, 1; 477, 1–2; 478, 1–2; 479, 1–2; 480, 1)⁸, choć w tekście na stronie *recto* mowa o ojcu Ptolemeuszu (w. 21 i 28). Ta zbieżność terminologiczna spowodowała powstanie wielu hipotez na temat powiązań rodzinnych Klaudiusza Terencjanusa z Tyberianusem i Ptolemeuszem. Wykazywano, że zgodność imion podpowiada, iż Klaudiusz Tyberianus i Klaudiusz Terencjanus byli rodziną, ojcem i synem, z kolei Ptolemeusz został określony terminem *pater* jedynie ze względu na przywiązanie i szacunek. Większość badaczy popiera tę teorię⁹ i podaje, że Ptolemeusz i matka, wymienieni w liście 471, to w rzeczywistości teściowie, ciotka i wujek lub rodzice adopcyjni¹⁰. Giovanni B. Pighi¹¹ sądzi, że byli oni wujostwem, i argumentuje, że jeden z listów zachowanych w archiwum został napisany przez ciotkę Terencjanusa o imieniu Tabetheus¹² (jest też ona wspomniana w 479, 10), która mogła być żoną Ptolemeusza. Jednakże stawia się też jeszcze inną hipotezę¹³, że to Klaudiusz Tyberianus był ojcem adopcyjnym Terencjanusa, a Ptolemeusz wraz z Tabetheus prawdziwymi rodzicami¹⁴. Johannes Kramer¹⁵ dodatkowo sugeruje, że Tyberianus mógł być wojskowym o wyższej randze, któremu podlegał Terencjanus, i z tego względu mianowany był terminem *pater*. Trudno opowiedzieć się definitywnie za którąś z tych teorii wobec braku dalszych dowodów. Można jedynie założyć, że Tyberianus sprawował jakąś władzę prawną nad Terencjanusem¹⁶, a matka wspomniana w liście 471 nie była żoną Tyberianusa, skoro Terencjanus informuje go dopiero o jej ciąży.

Omawiany list jest dokumentem prezentującym niestandardową łacinę okresu cesarstwa i jako przykład łaciny kolokwialnej jest

8 W liście 472 Tyberianus nazywa Klaudiusza swoim synem (w. 23–24: *Claudius filius meus*); podobnie w 474, 12.

9 Youtie, Winter 1951: 17; Strassi 2008: 113; Head 2014: 221–222.

10 Lehmann 1988: 17.

11 Pighi 1964: 9.

12 Może była ona siostrą Tyberianusa — Strassi 2006a: 218–219.

13 Youtie, Winter 1951: 30.

14 Strassi 2008: 121–126.

15 Kramer 2007: 61.

16 Alston 1995: 136.

cytowany na przykład przez Philipa Baldiego¹⁷, Johannes Kramera¹⁸ czy przez Jamesa N. Adamsa¹⁹ w ich antologiach tekstów potocznych. Christian Lehmann²⁰ w artykule stara się z kolei przełożyć tekst listu 471 na łacinę klasyczną, ukazując tym samym różnice w tych dwóch odmianach języka łacińskiego. Warto zauważyć, że korespondencja Terencjanusa jest szczególnie cennym dokumentem poświadczającym, jak mogła wyglądać łacina codzienna w dobie wczesnego cesarstwa, a Adams²¹ podkreśla, że list 471 jest wyjątkowy nawet w samym zbiorze listów Terencjanusa, ponieważ przytacza w dosłownym brzmieniu wiele fraz w mowie niezależnej — jest więc możliwe, że ukazuje najbardziej prawdziwy obraz mowy potocznej II wieku n.e. Poniżej chciałabym skrótowo zaprezentować odstępstwa fonetyczne, morfologiczne, składniowe i leksykalne od łaciny klasycznej, które można zauważyć w omawianym liście. Na końcu wskażę też, jakie inne cechy stylu uwypuklają kolokwialny charakter tego tekstu. Przegląd ten ma na celu zebranie i usystematyzowanie informacji rozprzeszczynionych po literaturze przedmiotu oraz ich uzupełnienie.

Zmiany fonetyczne:

— afereza w wyrazie *spectemus* (w. 24). Według Adamsa²² to forma powstała przez uproszczenie złożenia *expectemus*, gdzie najpierw doszło do skrócenia zbitki *eksp-* do *esp-*, a potem do aferezy, czyli wypadnięcia *e* na początku wyrazu. Analogiczne aferezy zachodzą w wyrazach łac. *historia* — wł. *storia*, łac. *aestimare* — wł. *stimare*²³. Rita Calderini²⁴ uważa jednak, że Terencjanus użył po prostu *verbum simplex* zamiast złożenia i nie doszło tu do żadnych zmian fonetycznych;

---

17 Baldi 2002: 237–240.

18 Kramer 2007: 59–74.

19 Adams 2016: 265–284.

20 Lehmann 1988: 14–15.

21 Adams 1977: 6.

22 Adams 1977: 21–22 i Adams 2016: 277.

23 Bednarski 1981: 41.

24 Calderini 1951: 259.

— konfuzja *e* oraz *i* w wyrazie *dicet* (w. 33), będącym *ind. praes. act*, a nie *futurum I*; może również w pierwszej sylabie wyrazu²⁵ *lenticamina* = klas. *linteramina*²⁶ (w. 11 i 34); por. CIL 4, 1989: *heic venatio pugnabet V K Septembres/ et Felix ad ursos pugnabet*;

— konfuzja *o* oraz *u*²⁷, która może skutkować powstaniem formy *con* (w. 22, 23, 32) zamiast *cum*, choć Adams²⁸ uważa, że *con* może być formą archaizującą; pomieszanie tych samogłosek widoczne też w *sopera* (w. 21);

— zamknięcie samogłoski w hiacie, które zwykle dotyczy zmiany *e* na *i* przed inną samogłoską, co Adams²⁹ nazywa jodyzacją: w drugiej sylabie wyrazu *lenticamina* = klas. *linteramina* (w. 11 i 34; por. P. Mich. 8.468, 17 *vitriae = vitreae*, w. 26 *calcio = calceo*; *App. Probi* 157 *linterum non lintium*; 52 *doleus non dolium*; 63 *cavea non cavia*; CIL 4, 64, 1: *urna aenia pereit de taberna*);

— synkopa krótkiej nieakcentowanej samogłoski w śródgłosie — Lehmann³⁰ dostrzega taką potencjalną synkopę w wyrazie *uařořlum* (por. P. Mich. 8.468, 10 *amicla*; *App. Probi* 3 *speculum non speclum*), choć jest on zepsuty i trudno potwierdzić te przypuszczenia. W tekście występuje też forma niesynkopowana *sopera* (w. 21);

— monoftongizacja w wyrazach: *mee* = klas. *meae* (w. 16); *que* = klas. *quae* (w. 14); *Alexandrie* = klas. *Alexandriae* (w. 15, 22, 25, 32, 33, 35; por. P. Mich. 8. 468, 3–4: *que m[ihi ma-]/ xima vota [su]nt*; *App. Probi* 22 *aquaeductus non aquiductus*; CIL 4, 5251: *Restitutus multas decepit/ sepe puellas*); monoftongizacja mogła również wystąpić w wyrazie *Ptolemes* (w. 21) pochodzącym od Πτολεμαΐς, na co mogłaby wskazywać forma w wersie 28 *Ptolemaeo*. Równie dobrze jednak forma *Ptolemes* może być greccyzmem powstałym na wzór Πτολεμής;

25 Choć Adams (2016: 268) przypuszcza, że samogłoska *e* mogła tu zostać zapisana omyłkowo.

26 Chociaż wyraz *linteramen* zachowany jedynie u Apulejusza *Met.* 11, 10 bardziej znany jest w wariantcie *linterum*.

27 Grandgent 1907: 87.

28 Adams 1977: 10–11.

29 Adams 1977: 19.

30 Lehmann 1988: 19.

— likwidacja *h* na początku wyrazów³¹: <*h*>*inc* (w. 12); <*h*>*abuit* (w. 21); <*h*>*abiturum* (w. 33; por. P. Mich. 8.468, 14 <*h*>*abes*; P. Mich. 8.470, 25 <*h*>*abet*; *App. Probi* 207 *hostiae non ostiae*);

— betacyzm, czyli *b* i *v* zaczynają być wymawiane w sposób zbliżony do siebie, przez co dają głoskę szczelinową dwuwargową dźwięczną [β] (por. hiszp. *lavar*); w liście 471 betacyzm widoczny jest w wyrazach: *ibi* = *ivi*, klas. *ii* (w. 13, ale w. 34 *abivi*); *negabit* = klas. *negavit* (w. 32; por. P. Mich. 8. 469, 6 *qumqupibit*). Formę *negabit* Adams³² we wcześniejszej publikacji interpretuje jako *perfectum*, choć w późniejszej publikacji twierdzi³³, że to błąd w pisowni. Za *perfectum* uznają też tę formę Youtie i Winter³⁴. Inny przykład betacyzmu w liście to *imveni* = klas. *inveni* (w. 19) — zmiana zębowej nosówki *n* w dwuwargową *m* świadczy o również dwuwargowej artykulacji następującej po niej głoski (asymilacja wsteczna). Betacyzm jest zmianą fonetyczną, którą można zaobserwować w wielu listach Klaudiusza Terencjanusa³⁵ — P. Mich. 8.469, 7 *imbenire* zamiast *invenire*; w. 8 *bolt* zamiast *vult*; w. 16 *imvenerit* zamiast *invenerit*; P. Mich. 8.470, 8 *benio* zamiast *venio*; w. 26 *im bia* zamiast *in via*, w. 26 *boleba*<*m*> zamiast *volebam* (por. *App. Probi* 44 *bravium non brabium*; 215 *vapulo non baplo*);

— lenicja, polegająca na zmianie zbitki *-dj-* w *-jj-*, a potem uproszczenie w *-j-*³⁶ — w liście w. 28 *aiutare* zamiast *adiuware*;

— nazalizacja³⁷ w wyrazach: *acu*<*m*> (w. 11); *aute*<*m*> (w. 19); *nave*<*m*> (w. 26; por. P. Mich. 8.468, 11 i 12: *unu*<*m*> x4; w. 13 *aute*<*m*>; w. 16 *caveam gallinaria*<*m*>; P. Mich. 8.469, 20 *eni*<*m*>, *sequundu*<*m*>; *App. Probi* 217 *passim non passi*; 219 *numquam non numqua*; *CIL* 4, 4456, 3: *et tutat supstenet omne modu*). Równocześnie w wersji 27 listu

31 Bednarski 1981: 42.

32 Adams 1977: 31 i 48–49.

33 Adams 2016: 279.

34 Youtie, Winter 1951: 40. Nieprawidłowa interpretacja *negabit* jako *futurum I* spowodowała zresztą błąd w samym tekście listu, gdzie po tym czasowniku pojawia się futuryczna forma <*h*>*abiturum* zamiast *habere*.

35 Adams 1977: 31–32.

36 Bednarski 1981: 44.

37 Solodow 2010: 214–215.

pojawia się hiperpoprawne³⁸ *m* wygłosowe w wyrazie *factam*, gdzie *Accusativus* nie jest potrzebny;

— udźwięcznienie wygłosowego *t* do *d* w wyrazach: *ed ibi* (w. 13); *inquit, quod* (w. 16); *reliquid con* (w. 22-23; por. P. Mich. 8.468, 2: *ed domino*). Trudno ocenić, czy to udźwięcznienie jest hiperpoprawne, czy jest wynikiem asymilacji do głoski w następnym wyrazie³⁹ (na przykład *ed ibi*), czy może jest archaizmem⁴⁰. Przeciw asymilacji przemawiają takie przykłady jak *inquit, quod* (w. 16); *reliquid con* (w. 22-23) oraz P. Mich. 8.468, 8: *ed sequurum*; w. 21 *ud contentus*; w. 46 *ed pater*, gdzie głoska w następnym wyrazie jest bezdźwięczna. Pighi⁴¹ uważa, że to udźwięcznienie można wytłumaczyć inaczej, to znaczy że spółgłoska staje się dźwięczna, zanim zniknie. Podane tu frazy ukazywałyby ten właśnie przedostatni etap przemian, zaś w wyrazach *pos<t>* (w. 19)⁴²; *vendedi<t>* (w. 3; por. P. Mich. 8. 469, 3 *potes<t>*)⁴³ można by dostrzec już całkowite wypadnięcie wygłosowej spółgłoski zębowej. Adams⁴⁴ we wcześniejszej publikacji podaje jeszcze inne wyjaśnienie tego zjawiska — że formy typu *inquit* są wynikiem zaniku opozycji między bezdźwięczną *t* a dźwięczną *d*, który nastąpił z końcem republiki lub we wczesnym cesarstwie;

— wypadnięcie spółgłoski *s* w wygłosie wyrazu *meu<s>* (w. 21; por. P. Mich. 8.468, 25 *subtalare<s>*; CIL 4, 4533, 2-3: *eques natu Romanus inter/ beta et brassica*) może z powodu zbitki dwóch *s*⁴⁵ *meu<s> sopera*;

— kontrakcja: *mi* zamiast *mihi* (w. 10; por. P. Mich. 8.468, 5 i 13, choć w liście 467 brak kontrakcji). Adams⁴⁶ zauważa, że w listach

38 Adams 2016: 278.

39 Adams 1977: 25.

40 Baldi 2002: 239.

41 Pighi 1964: 69.

42 Forma *pos* jest charakterystyczna dla łaciny kolokwialnej i często poświadczona w tekstach — Youtie, Winter 1951: 39.

43 Może też zjawisko to nastąpiło we frazie *quo tempus*, którą Baldi (2002: 239) interpretuje jako *quo<d> tempus*.

44 Adams 1976: 47.

45 Adams 2003: 734.

46 Adams 2016: 267. Choć we wcześniejszej publikacji ten sam Adams (1977: 3) stwierdza, że listy nie przejawiają śladów interwencji skryby.

pojawia się zróżnicowanie dotyczące używania form *mi* lub *mihi*, mogące świadczyć o preferencjach różnych skrybów⁴⁷;

— kontrakcja: *nil* zamiast *nihil* (w. 19);

— kontrakcja *uu* do *u*⁴⁸ w wyrazach: *tus* = klas. *tuus* (w. 17); *sum* = klas. *suum* (w. 30); *aequm* = klas. *aequum* (w. 14); por. *App. Probi 29 avus non aus*);

— kontrakcja *ea* do *a* w wyrazie: *m<e>a* (w. 34)⁴⁹.

Zmiany morfologiczne:

— wyrównanie form deklinacyjnych w trzeciej deklinacji tak, aby *Nominativus* i pozostałe przypadki były *parisyllaba* — przykładem tego zjawiska jest *lites* (w. 27) zamiast *lis*, utworzone na podstawie form z przypadków zależnych. Taką interpretację podaje Adams⁵⁰ i wydaje się ona słuszna, jak można wnioskować na podstawie analogicznych przykładów: *App. Probi 21 pecten non pectinis*; *128 grus non gruis*. Jednakże Youtie i Winter⁵¹ oraz Calderini⁵² interpretują formę *lites* jako *pluralis* w funkcji *singularis*;

— stosowanie *verba frequentativa* zamiast czasowników podstawowych⁵³: użycie *aiutare* (w. 28) zamiast *adiuvare*⁵⁴;

— używanie w *perfectum* formy sygmatacyjnej *collexi* (w. 12–13) zamiast *collegi*⁵⁵. Zmiana ta może wynikać z zaniku iloczasu, skutkującego

47 Saturninus jest skrybą w liście P. Mich 8. 468, w. 51, natomiast w 473 pojawia się podobnie nazywany kuzyn Saturnilos. Nie wiadomo, czy Saturninus wskazany w wersji 26 listu 471 był również tym samym skrybą, czy chodzi tu o kuzyna.

48 Adams 1977: 20–21; Kramer 2007: 67.

49 Może kontrakcja następuje też w wyrazie *dende* = klas. *deinde* (w. 19), choć Adams (2016: 275) identyfikuje to zjawisko jako synidzezę.

50 Adams 1977: 42–43.

51 Youtie, Winter 1951: 39.

52 Calderini 1951: 257.

53 Solodow 2010: 151–153; Halla-aho, Kruschwitz 2010: 145.

54 Grandgent 1907: 17.

55 Adams 1977: 7 i 53.

nierozróżnianiem form *praes. colligit* i *perf. collēgit*⁵⁶. Utworzenie formy sygmatycznej dla czasu *perfectum* likwiduje tę konfuzję⁵⁷;

— użycie *gerundivum* zamiast *participium praes. act.*⁵⁸ w wersie 31: *exiundo* = klas. *exeundo* zamiast *exeunti*;

— tworzenie złożeń: *ebinde* (w. 12) = klas. *et inde*, choć Baldi⁵⁹ interpretuje tę formę jako *abinde*, zapewne za Youtiem i Winterem⁶⁰; Adams⁶¹ proponuje odczytywać to złożenie jako *ed inde*, czyli z udźwięcznieniem wyłosowej głoski zębowej.

Zmiany składniowe:

— pomieszanie funkcji przypadków: *quo tempus* (w. 17) = *quo tempore*. Adams⁶² uważa, że *tempus* było już w tym czasie skostniałą formą wyrażającą punkt w czasie, dlatego nie podlega ona odmianie i ukazuje się w *Acc.* w przeciwieństwie do zaimka *quo*, stojącego w *Abl.* Philip Baldi⁶³ twierdzi, że obie formy można interpretować jako *Acc.*, który zamiast *Abl.* wskazywałby na punkt w czasie: *quo<d> tempus* (odwrotnie: P. Mich. 8.468, 65 *im perpetuo* zamiast *in perpetuum*). Innym przykładem pomieszania funkcji przypadków jest używanie formy rzeczownika w locatiwie zamiast *Acc. directionis*: *Alexandrie* (w. 15, 22, 25, 32, 33, 35) — wedle Adamsa to skostniała forma⁶⁴ stosowana niezależnie od swej pierwotnej funkcji;

— zmiana łączliwości przyimków przejawiająca się najczęściej rezygnacją z *Abl.* na rzecz *Acc.*⁶⁵; zjawisko to można zaobserwować we frazach: *con tirones* (w. 22); *con matrem meam* (w. 23, ale w. 32 *con rebus meis*); *pro xylespongiūm* (w. 29); *sopera vestimenta* (w. 21 — *super*

56 Adams 2016: 268; Grandgent (1907: 181) wskazuje, że zmiana z *legi* na *lexi* była typowa dla łaciny potocznej.

57 Inną nieprawidłową formą używaną jako *perfectum* jest być może *parit* (w. 20) użyte zamiast *peperit* (Adams 1977: 52).

58 Youtie, Winter 1951: 40.

59 Baldi 2002: 239.

60 Youtie, Winter 1951: 38.

61 Adams 1977: 87.

62 Adams 1977: 40.

63 Baldi 2002: 239.

64 Adams 1977: 12 i 38.

65 Grandgent 1907: 46–47; Herman 2000: 22 i 53.

w znaczeniu *de* powinno połączyć się z *Abl.*); podobne frazy znaleźć można w pozostałych listach: P. Mich. 8.468, 12 *con culcitam*; P. Mich. 8.470, 10 *con fratrem su[u]m*. P. Mich. 8.468, 32 *de salutem tuam* (por. *CIL IV 221, 3: fecit cum sodales*; *CIL IV, 4603: Romanus olim palim aurum pro ferrum dedica*;

— zmiana łączliwości czasowników⁶⁶; *aiutare* łączy się z *Dat.* zamiast z *Acc.* — *Ptolemaeo patri* (w. 28); *curare* łączy się dwojako⁶⁷: najpierw w w. 29–30 z *Acc.* — *me/ su<u>m negotium*, zaś w wersie 30 *circa res suas* zamiast *de + Abl.*⁶⁸;

— połączenia asyndetoniczne⁶⁹, na przykład w. 11–12: *mandavit, nullum assem mi dedit.*; w. 28: *veni interpone te*;

— częsta parataksa⁷⁰ (na przykład w. 24–25: *spec[t]emus illum/dum venit et ven[i]o tequm Alexandrie et deduco te*), hipotaksa jedynie w wersie 31: *ut possim venire*;

— rezygnacja z hipotaksy — w w. 21–22 pojawia się konstrukcja *Dat. + infinitivus: factum est illi venire Alexandrie* zamiast zdania podmiotowego ze spójnikiem *ut*. Istnieją dwie możliwe przyczyny tego zjawiska — ponieważ autor listu Terencjanus był dwujęzyczny, konstrukcja ta może być uproszczeniem składni łacińskiej⁷¹ lub kalką z greki⁷².

Zmiany leksykalne:

— preferowanie zaimka *ille* zamiast *is* w wersach: 10, 22, 24, 27–28, 31. Jest to cecha powtarzająca się we wszystkich listach⁷³, a w późniejszym czasie w językach romańskich tenże zaimek przekształca się w rodzajnik określony⁷⁴;

66 Hofmann, Szantyr 1972: 89.

67 Adams 2016: 278–279.

68 Grandgent 1907: 40.

69 Hofmann 1951: 110–113.

70 Chahoud 2010: 48, 59–60.

71 Hofmann 1951: 165–172.

72 Adams 2003: 497.

73 Adams 1977: 44.

74 Bednarski 1981: 49; Solodow 2010: 239; Chahoud 2010: 48.

— stosowanie przymiotnika *paucus* przy rzeczownikach niepoliczalnych, choć zwykle używa się go do policzalnych⁷⁵ — w liście pojawia się określenie: *paucum aes* (w. 10 i 13) zamiast *parvum aes*;

— częstsze użycie *dico* zamiast *inquam*⁷⁶, w wersach: 10 (x3), 27, 31, 33, choć w wersie 16 występuje *inquid*;

— używanie *venire* (w. 17, 22, 25, 28, 31, 33, 35) zamiast *ire* (tylko 10 i 13)⁷⁷, choć mowa o wyruszeniu, a nie o przybywaniu, jak słusznie zauważa Adams⁷⁸;

— używanie *mandare* (w. 11 i 17) zamiast *tradere* wedle Adamsa⁷⁹; wedle Kramera⁸⁰ zamiast *mittere*.

Inne cechy wskazujące na kolokwialny charakter tekstu:

— emotywna brachylogia, czyli wypowiedzianie krótkich zdań pod wpływem emocji⁸¹;

— wtrącenia, jak w wersie 10 trzykrotnie powtarzane *dico*⁸², przerywające tok wypowiedzi;

— powtórzenia⁸³: w wersie 10 *dico* × 3; redundantne *item* powtarzane na początku zdań (w. 11, 15, 20);

— stosowanie szyku SVO (*subiectum, verbum, obiectum* — podmiot, orzeczenie, dopełnienie; na przykład w. 10 *dico illi, da mi*; w. 26 *Saturninus iam paratus erat exire*), co Adams⁸⁴ traktuje jako znacznik zbliżania się do konstrukcji składniowych charakterystycznych dla języków romańskich. W łacinie wprawdzie szyk zdania może być dowolny, jednak utarło się stosowanie szyku SOV (*subiectum, obiectum, verbum* — podmiot, dopełnienie, orzeczenie).

75 Adams 1977: 79 i 2016: 269; por. Grandgent 1907: 38.

76 Dowodem tej preferencji może być np. kontynuanta *dire* w języku francuskim (Grandgent 1907: 170).

77 Choć w. 24 i 34 złożenie *abire*; w. 14–15 *exire*.

78 Adams 1976: 111; Adams 1977: 80–81.

79 Adams 2016: 268.

80 Kramer 2007: 68.

81 Hofmann 1951: 102–109.

82 Hofmann 1951: 46–58.

83 Kramer 2007: 67; Adams 2016: 267; Chahoud 2010: 61.

84 Adams 1977: 74–75; por. Grandgent 1907: 30–32.

W niniejszej publikacji cytuję się dalej list Klaudiusza Terencjanusa P. Mich. 8.471 wedle wydania Youtie, Winter 1951, choć warto zauważyć, że edycję omawianego tekstu zawierają również późniejsze zbiory: CPL 254; CEL I 146; ChLA XLII 1220; Strassi 2008: pod nr. 6.

recto

[Ślady 9 zniszczonych wersów]

- 10 dico illi, da mi, di[c]o, a[e]s paucum; ibo, dico, ad amicos
 11 patris mei. item aç<m> lentiaminaque mi mandavit;
 12 nullum assem mi dedit. ego tamen <h>inç ebinde col-
 13 lexi paucum aes ed ibi aç. uarçclum et g[.]ivan
 14 et emi pauca que e<x>pçdivi. si aequum tempus eçset se exi-
 15 turum Alexandrie ç[i]lui[t]. item non mi d[e]dit aes quam<quam>
 16 aureum matri mee in vestimenta <dedit>⁸⁵. hoc est, inquit,
 17 quod pater tu<u>s mi mandavit. quo tempus autem veni
 18 omnia praefuerunt, et lana et <linum?>. matrem meam au-
 19 te<m> praegnata[m] inveni; nil poterat facere. de<i>nde pos<t> pau-
 20 cos dies parit, et non poterat mihi succurrere. item litem
 21 <h>abuit Ptolemes pater meu<s> soper a vestimenta mea, et fa-
 22 ctum est illi venire Alexandrie con tirones et me reli-
 23 quid con matrem meam. soli nihil poteramus facere,
 24 absentia <illius> illim açit[u]ri. mater mea <dicit>⁸⁶: spec[t]emus il-
 lum
 25 dum venit et ven[i]o tequm Alexandrie et deduco te
 26 usque ad nave<m>. Saturninus iam paratus erat exire
 27 illa die qu[a]ndo tam magna lites factam est. dico il-
 28 li: veni interpone te si potes aiutare Ptolemaeo patri
 29 meo. non magis quravit me pro xylesphongium
 30 sed su<u>m negotium et circa res suas. attonitus
 31 exiundo dico illi: da m[i] pauqum aes, ut possim venire
 32 con rebus meis Alexandrie, im inpendia. negabit se
 33 <h>abiturum. veni, dicet, Alexandrie ed dabo t[i]bi. ego
 34 non abivi. mater m<e>a no<n> haben>s assem vendedi<t>⁸⁷ lentiamina

85 Adams 1977: 87 proponuje odczytywać tekst bez tego uzupełnienia.

86 Adams 1977: 87 proponuje usunąć to uzupełnienie.

87 Cugusi (1992: 175) cytuję ten wers jako: *mater ma nos assem vendedi(t) lentiamina*, rozumiejąc go jako: „moja matka sprzedala dla nas plótka za asa”. Takie odczytanie wersu

35 [u]t veniam Alexandrie.

verso

1 Claudio Tiberiano [pat]r[i] a Cla]uđ[io] Teren[tiano]

Przekład:

recto

10 mówię mu: „Daj mi — mówię — trochę pieniędzy; pójdę — mówię — do przyjaciół
11 mojego ojca”. Z kolei powierzył mi igłę i płótna;
12 nie dał mi żadnego asa. Ja jednak stąd, stamtąd
13 zgromadziłem trochę pieniędzy i poszedłem do spożywczego⁸⁸ i...
14 i kupiłem kilka rzeczy, za które zapłaciłem⁸⁹. Milczał o tym, że pój-
dzie
15 do Aleksandrii, jeśli będzie odpowiedni czas. Z kolei nie dał mi asa, chociaż
16 <dał> aureusa mojej matce na ubrania. „To jest — powiedział —
17 to, co mi powierzył twój ojciec”. W tym czasie natomiast, gdy przy-
szedłem,
18 wszystko było gotowe, i wełna, i <len?>. Moją matkę
19 natomiast znalazłem w ciąży; nic nie mogła zrobić. Potem po kilku
20 dniach rodzi i nie mogła mi przyjść z pomocą. Z kolei spór
21 miał mój ojciec Ptolemeusz o moje ubrania i przydarzyło
22 mu się przyjść do Aleksandrii z rekrutami i mnie pozostawił
23 z moją matką. Sami nic nie mogliśmy zrobić,
24 pod jego nieobecność zamierzaliśmy odejść stamtąd. Moja matka
<mówi>: „Poczekajmy

---

nakazuje rozumieć formę *nos* jako równoznaczną z *nobis*, co wydaje się trudne do zaakceptowania. Kramer (2007: 65) próbuje naprawić ten wers następująco: *mater m<e>a <dixit>: no<bi>s asse{m} vend<i>di lentiamina* — „Moja matka powiedziała: „Sprzedałam dla nas za asa płótna”.

88 Za Baldi 2002: 239. Lehmann (1988: 18) uważa, że zepsuta końcówka wersu wskazywała na różne rodzaje kupców, do których udał się Terencjanus. Youtie, Winter (1951: 39) sądzą, że koniec wersu może zawierał imiona przyjaciół, choć imiona wskazane przez Strassi (2008: 143–165) — Papeiris Apollinarios, Longinius Priscus, Sokrates — nie pasują do tekstu poświadczonego w końcu tego wersu.

89 Por. OLD *expedio* 3b, tak Pighi 1964: 68–69, choć Youtie, Winter (1951: 39) proponują rozumieć formę *expedivi* jako równoznaczną z *expetivi*, czyli „których potrzebowałem”.

25 na niego, aż przyjdzie, i przyjdę z tobą do Aleksandrii, i odprowa-
 dzę cię
 26 aż na statek”. Saturninus już był gotowy, żeby iść
 27 tego dnia, gdy wybuchł tak wielki spór. Mówię mu:
 28 „Przyjdź, zainterweniuj, jeśli możesz pomóc Ptolemeuszowi, ojcu
 29 mojemu”. Nie bardziej o mnie dbał niż o gąbkę toaletową na kiju⁹⁰,
 30 ale dbał tylko o swój interes i o swoje sprawy. Zmieszany
 31 mówię mu, gdy odchodził: „Daj mi trochę pieniędzy, abym mógł
 pójść
 32 z moimi sprawami do Aleksandrii, na wydatki”. Zaprzeczył, że
 33 ma. „Przyjdź — mówi — do Aleksandrii i dam ci”. Ja
 34 nie poszedłem. Matka moja, nie <mając nawet> asa, sprzedała płót-
 na,
 35 abym mógł pójść do Aleksandrii.

verso

1 Do Klaudiusza Tyberianusa, ojca, od Klaudiusza Terencjanusa

Bibliografia

Teksty źródłowe, przekłady i komentarze

Adams J.N., 2016, *An Anthology of Informal Latin, 200 BC–AD 900. Fifty Texts with Translations and Linguistic Commentary*, Cambridge.

ChLA — Dorandi T., 1994, *Chartae Latinae antiquiores*, Dietikon, Zürich.

CEL — Cugusi P., 1992, *Corpus epistularum Latinarum*, Firenze.

CPL — Cavenaile R., 1958, *Corpus papyrorum Latinarum*, Wiesbaden.

Kramer J., 2007, *Vulgärlateinische Alltagsdokumente auf Papyri, Ostraka, Täfelchen und Inschriften*, Berlin.

Strassi S., 2008, *L'archivio di Claudius Tiberianus da Karanis*, Berlin.

Youtie H.Ch., Winter J.G. (ed. by), 1951, *Papyri and ostraca from Karanis*, Ann Arbor.

90 Wedle OLD *xylospogium* — „a stick with a sponge attached used for the same purpose as mod. toilet-paper”. Wiplinger (2012: 300–301) sugeruje, że przyrząd ten mógł służyć jako szczotka do czyszczenia toalet, a nie jako papier toaletowy. Youtie, Winter (1951: 39) twierdzi, że to rodzaj gąbki na patyku, służącej do nakładania lekarstwa na ranę.

Opracowania

- Adams J.N., 1976, *The Text and Language of a Vulgar Latin Chronicle (Anonymus Valesianus II)*, Manchester.
- Adams J.N., 1977, *The Vulgar Latin of the Letters of Claudius Terentianus* (P. Mich. VIII, 467–72), Manchester.
- Adams J.N., 2003, *Bilingualism and the Latin Language*, Cambridge.
- Alston R., 1995, *Soldier and Society in Roman Egypt: A Social History*, London.
- Baldi P., 2002, *The Foundations of Latin*, Berlin.
- Bednarski M., 1981, *Łacina potoczna*, Wrocław.
- Chahoud A., 2010, *Idiom(s) and literariness in classical literary criticism*, [w:] *Colloquial and Literary Latin*, ed. by E. Dickey, A. Chahoud, Cambridge, s. 42–64.
- Calderini R., 1951, *Osservazioni sul latino del P. Mich. VIII, 467–472*, „Rendiconti. Reale Istituto Lombardo di scienze e lettere” 84, s. 250–262.
- Davies R.W., 1973, *The Enlistment of Claudius Terentianus*, „The Bulletin of the American Society of Papyrologists” 10, nr 1/4, s. 21–25.
- Grandgent C.H., 1907, *An Introduction to Vulgar Latin*, Boston.
- Halla-aho H., Kruschwitz P., 2010, *Colloquial and Literary Language in Early Roman Tragedy*, [w:] *Colloquial and Literary Latin*, ed. by E. Dickey, A. Chahoud, Cambridge, s. 127–153.
- Head P.M., 2014, *The Letters of Claudius Terentianus and The New Testament: Insights and Observations on Epistolary Themes*, „Tyndale Bulletin” 65, nr 2, s. 219–245.
- Herman J., Wright R., 2000, *Vulgar Latin*, Park.
- Hofmann J.B., 1951, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg.
- Hofmann J.B., Szantyr A., 1972, *Lateinische Syntax und Stilistik*, München.
- Lehmann C., 1988, *On the Latin of Claudius Terentianus* (P. Mich. VIII, 467–472), „Cuadernos de Filología Clásica” 21, s. 11–23.
- OLD — *Oxford Latin Dictionary*, ed. by P.G. W. Glare, Oxford 1968.
- Pighi G.B., 1964, *Lettere latine d'un soldato di Traiano* (P. Mich. 467–472), Bologna.
- Solodow J.B., 2010, *Latin Alive: The Survival of Latin in English and the Romance Languages*, Cambridge.
- Stephan R.P., Verhoogt A., 2005, *Text and Context in the Archive of Tiberianus*, „Bulletin of the American Society of Papyrologists” 42, nr 1/4, s. 189–201.
- Strassi S., 2006a, *Oi ἐκ τοῦ Καισαρείου. Diffusione e valore simbolico dei Kaisareia nell'Egitto romano*, „Archiv für Papyrusforschung und Verwandte Gebiete” 52, nr 2, s. 218–243.
- Strassi S., 2006b, *SB VI (P. Cornell I, 64) e l'archivio di Tiberianus*, [w:] *Δύνασθαι διδάσκειν. Studi in onore di Filippo Cassola*, a cura di V. Vedaldi Iasbez, M. Faraguna, Trieste 2006, s. 361–373.
- Wiplinger G., 2012, *Der Gebrauch des xylopongiums. Eine neue Theorie zu den hygienischen Verhältnissen in römischen Latrinen*, [w:] *SPA. Sanitas per aquam. Tagungsband des Internationalen*

Joanna Pieczonka

List Klaudiusza Terencjanusa (P. Mich. 8.471) — analiza i przekład tekstu

Frontinus-Symposiums zur Technik- und Kulturgeschichte der antiken Thermen. Aachen, 18.–22.

März 2009, bearbeitet von R. Kreiner, W. Letzner, Leuven, s. 295–304.

Źródła internetowe

<http://ipap.csad.ox.ac.uk/4DLink4/4DACTION/IPAPwebquery?vPub=P.Mich.&vVol=8&v-Num=471>.

Kontakt:

Joanna Pieczonka

<https://orcid.org/0000-0001-8682-3195>

joanna.pieczonka@uwr.edu.pl